

SZEMLE

SZABÓ JÓZSEF: A MONDATSZERKESZTÉS NYELVSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA A NAGYKÖNYI NYELVJÁRÁSBAN

Nyelvészeti tanulmányok 26.

Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, 279 lap

1. Nem sokan vállalkoztak eddig, hogy disszertáció igényével közelítsenek egy nyelvjárás mondattanához (lásd Kiss Jenő: Fejezetek a Mihályi nyelvjárás mondattanából. MNyTK. 162. sz.). Az óvatosságot több ok is indokolja. Mindenekelőtt az elvégzendő munka mennyisége. Egy hangtani vagy alaktani elemzésnek végére juthatni annyi idő alatt, amennyi a mondattan kutatójának csupán az interjúk elkészítéséhez és a 77 lap terjedelmű magnetofonfelvétel lejegyzéséhez szükséges. S a feldolgozás sem halad gyorsabban. Még köznyelvi írott szövegekben is gyakran csak több tényező együttes mérlegelésével lehet meghatározni egy-egy viszony mellé- vagy alárendelő voltát, majd ezen belül a viszony fajtáját. Mennyit kell akkor töprengeni egy archaikus néprajzi téma nyelvjárás hangszerezésű szóbeli megnyilvánulásának elemzése közben?

A nyelvjárások mondattani vizsgálatától való tartózkodást nem kevésbé indokolhatja az a jogos aggodalom, hogy a sok munkával létrehozott eredmény bizonyos mértékig eleve vitatható. Vitatható abból következően, hogy a nyelvhasználat szintjein fölfelé haladva egyre lazább a komponensek beszerkesztettsége, egyre szabadabbak és variabilisebbek a formák, s ennek következtében egyes viszonyok nemcsak egyféleképpen ítélték meg. De mindenekelőtt a mondatalkotásnak az a síkja adhat okot az óvatosságra, amelyet SZABÓ JÓZSEF jelölt ki magának. Ez ugyanis a mondategységek szövegbeli elhatárolásától, a mondategységeket viszonylagosan lezáró ponttól függ, mégpedig az olyan ponttól, amelyet a szöveget lejegyző kutatónak magának kell kitennie.

SZABÓ JÓZSEF témaválasztásának a jelentősége mindenekelőtt ebből a helyzetből ítélhető meg. Az a tény ugyanis, hogy egy nyelvjárás nyelvhasználatának mondattanából választott témát, még csupán vállalkozókédvéről és szorgalmáról tanúskodnék. A hagyományos úton nemcsak néhány lépést tehetett volna (26—30. l.), hanem végig is mehetett volna rajta, mégpedig kevesebb erőfeszítéssel. Ha például nem a mondategységet (s így a tagmondatok közti viszonyokat) választja ki tárgyal, hanem a mondategységet, sokkal könnyebb a dolga. A mondategységek határait ugyanis grammatikai viszonyok jelölik ki, s nem kell 77 lapnyi szöveget feldolgozni ahhoz, hogy képet alkothassunk a 4—5 szavas mondategységek belső összefüggéseiről.

Ma azonban már a szerkezeti vizsgálatokban sem hagyhatjuk figyelmen kívül a mondat funkcionális sajátosságait. DEME LÁSZLÓ kutatásai meggyőzően tárták fel, hogy a mondategység belső megszerkesztettsége csak bizonyos határig érthető meg önmagából (főként az igéjéből); szörendje (vagy divatosabb kifejezéssel élve: felszíni formája) magasabb nyelvhasználati szint függvénye. Erre gondolva kevésbé helyeselnék egy alulról indított mondattani vizsgálatot, (jóllehet a nyelvtudomány fejlődéstörténete mintha ilyesmit sugallna: az alsóbb nyelvi szintek feltárása után térhetünk csak át a magasabb nyelvhasználati szintek vizsgálatára). Alulról közelítve ugyanis — különösen a szövegekre épülő nyelvjárás mondattanok esetében — vagy csak leltárba vett felszíni formák tömegével, vagy pedig csak egy feltételezett mélystruktúrából történő levezetéssel igazolhatnánk eredményeinket. A funkció szempontja nélkül azonban mindkét bizonyítási mód pozitívista vágányra sikklik (empirizmus vagy racionalizmus).

A funkció szempontját azonban — rendszeres vizsgálatban — eddig kevesen vették komolyan. SZABÓ JÓZSEF komolyan vette. Ezzel elvállalt egy teljesen sosem védhető támadási felületet: a szöveg mondategységekre való tagolását; vállalta a szokásosnál nagyobb terjedelmű szöveg felvételének és feldolgozásának terhét — de kialakította a nyelvjárás mondattanok egyik egzakt kutatásának formáját. Ha ő pontosan dolgozott — s megítésem szerint igen —, akkor a mondategységek közvetlen tagolódásának vizsgálatával funkcionális kapaszkodót adott a mondategységek belső vizsgálatához. Ezt tartom a munka egyik fő értékének.

A szerző tudatos témaválasztásának legmeggyőzőbb bizonyítéka az a határozottság, amellyel elkülöníti egymástól a vizsgálat anyagát és tárgyát.

SZABÓ JÓZSEF nem általában gyűjtött nyelvjárási szövegeket, hanem nyelvészológiai megfontolások alapján. Már a gyűjtést úgy tervezte, hogy összesített korpuszában megfelelő arányban legyenek férfiakról és nőkről, idősebbektől és fiatalabbaktól származó szövegek, amelyek ezen kívül még tematikailag-műfajilag is elkülönülnek (munkafolyamat—gazdálkodás, illetőleg élménymondás szempontjai szerint).

Azon lehetne vitakozni, hogy a szociológiai, illetőleg a tematikai részkorpuszok nagysága elegendő-e önmaguk sajátos vizsgálatára; az azonban egyértelmű, hogy a szociológiai-tematikai megfontolások alapján gyűjtött anyag egésze a mondattani vizsgálat számára alkalmasabb, azaz megbízhatóbb, reprezentatívabb lett, mintha e szempontok nélkül gyűjtötték volna.

SZABÓ JÓZSEF nagyon gondosan határolja körül vizsgálatának tárgyát, azaz a mondategységet is. Előbb elkülöníti a vizsgálat anyagától (ami a szöveg), majd az egyébként lehetséges, de itt nem vizsgált egyéb mondat szerkezeti sajátosságoktól. Ezeket nyelvhasználati szintekként választja le. Így világosan látszik, hogy a mondategység belső megszerkesztettsége alatta, a szövegegység pedig fölötté van vizsgálati tárgyának.

A gyűjtött szövegek mondat szerkezeti sajátosságai közül a disszertáció négyet foglal magában: a) a szövegek átlagos szerkesztettségét (vagyis az egy mondategységre eső mondategységek átlagos arányát); b) az összetett (és a többszörösen összetett) mondat mellé- és alárendelő kapcsolásainak átlagos arányát; c) a szövegeknek a mellérendelés és alárendelés arányában megmutatkozó átlagos szintméltségét; s végül egy, az előző hármat keresztező szempontként d) a mondategységekben és a mondategységekben használt tartalmias szavak mennyiségének átlagos mutatóit.

Ha valaki most — kissé elhamarkodva — vitatni kezdené az itt vizsgált szerkezeti sajátosságok fontosságát, illetőleg hiányolná az itt nem vizsgált összefüggéseket, annak a figyelmét más kapcsolatokra kell felhívni. Az eddig elvégzett munkának ugyanis nem a mennyiségében van értéke vagy hiánya. A feltárt mondat szerkezeti sajátosságok jelentősége abban van, hogy ezek szövegek sajátosságai. Vagyis abban, hogy a tagmondatok mellé-, illetőleg alárendelő viszonyfajtaí nem „levegőben lógó” mondattani képletek részei, hanem egy meghatározott földrajzi és szociológiai közegben, egyértelmű közlési helyzetben (műfajban és céllal) keletkező szövegeknek gyakorisági vizsgálatban megmutatkozott mondat szerkezeti sajátosságai.

A disszertáció értéke, modernsége, előre mutató jellege mindenekelőtt ebben van. Azt természetesen mindenki jól tudja, hogy az elmélet DEME LÁSZLÓÉ; de az is nyilvánvaló, hogy ez semmit sem von le SZABÓ JÓZSEF munkájának sajátos értékéből. Ami levonhatna, az éppen azokon a pontokon van, ahol ez a munka elmarad DEME LÁSZLÓ vizsgálati apparátusa mögött. De nem is elmaradás ez, hanem még oda nem érkezés, vagyis perspektíva.

A szövegek vizsgált mondat szerkezeti mutatóit nemcsak összesített átlagokban kapjuk meg, hanem adatközlőként, nemek szerinti és nemzedékek szerinti bontásban; a tematikai-műfaji vonatkozásokat DEME LÁSZLÓ eredményeivel összehasonlítva. A vizsgálat végső tanulságai így a részösszegzések summázásaként fogalmazódnak meg; amit tehát „A vizsgálat áttekintése” c. fejezetben olvassunk, annak megvan a fedezete, márpedig ezek az általánosítások nagyon is figyelemre méltóak. Kiváltképp az alábbi, amelyet idézek:

„Mindkét témakör vizsgálata azt igazolta, [...] hogy tarthatatlan az a meglehetősen régi nyelvjárástani felfogás, amely szerint a népnyelv (a nyelvjárásokra) elsősorban az egyszerű mondatok használata jellemző, s ha előfordulnak is összetett mondatok, akkor inkább a mellérendeltek, alárendeltek alig-alig. [...] Az írott nyelvi szövegekkel való egybevetés azt mutatta, hogy anyagom alapján a népnyelv egyszerűsége inkább a szinteződésben és leginkább a mondattejedelem tekintetében nyilvánul meg.”

2. A disszertáció tanulságait, tudományos eredményeit lehetne tovább is részletezni. Így foglalkozhatnánk a nemek és a nemzedékek mondatalkotására vonatkozó megállapítások tartalmával és értékével; de ezekben ugyanazt érzem fontosnak, amit a szerző: a sajátosságok tendenciaszerűségét. Mivel azonban a jelenleginél nagyobb mennyiségű szöveg gyűjtését és feldolgozását egyetlen munkától nem kívánhatjuk meg, a nők és a férfiak, az idősebbek és a fiatalabbak mondatalkotásáról meggyőzőbb képet csak akkor kaphatunk, amikor majd hasonlóképpen készített nyelvjárási mondatok következtetési sorakoznak fel az itteniek mellé.

SZABÓ JÓZSEF a magyar nyelvjáráskutatás eddig jórészt mellőzött területén, a nyelvjárási mondatban vállalt feladatot. Az élő szövegeknek mint kutatási anyagnak a gyűjtésével, a mondat szerkezeti sajátosságoknak mint kutatási tárgynak a kiválasztásával, valamint a feldolgozás módszerének szerencsés átvételével példát mutat a következő nyelvjárási mondatvizsgálatoknak. Saját vizsgálatának itteni eredményei megrajzolják a vizsgált szövegek szerkezeti karakterét, közvetlen folytatást kínálnak a nyelvjárási szövegek szövegtani kutatásához, funkcionális segítséget adnak a mondategység belső szerkezetének vizsgálatához. Mindezt kiérlelt, tisztán fogalmazta meg, gondolatmenete jól követhető, eredményei ellenőrizhetőek.

Békési Imre

TEMESI MIHÁLY: A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY IRÁNYOK ÉS EREDMÉNYEK A FELSZABADULÁS ÓTA

Gondolat, 1980. 408 p.

1. TEMESI MIHÁLY neve a magyar nyelvtudománynak minden szakembere, de egyúttal a magyar nyelv oktatásával foglalkozó minden pedagógus számára is ismert név. A magyar felsőoktatás egyik kiemelt helyén, a pécsi pedagógiai főiskolán mint az ország egyik jelentős kulturális centrumában a magyar nyelvvel és oktatásával kapcsolatos műveltségi anyag kisugároztatásának, oktatógenerációk nevelésének a feladatában megtalálta életének értelmét. Jól megalapozott és állandóan bővített általános és speciális nyelvészeti tudás birtokában végezte munkáját, mint olyan tanár és tudós, aki folyton kész nézeteit megújítani, ismereteit felfrissíteni. Csak ilyen állandó, az újhoz lépésről-lépésre alkalmazkodó magatartás tette képessé a jelen könyvnek megírására, amely egyszerre tudományos munka és pedagógiai hitvallás.

2. Nézzük meg azonban közelebbről, mi is a tárgya és iránya TEMESI könyvének. Először is meg kell állapítanunk, hogy a könyvnek a címben megjelölt tematikája megfelel a tartalmának: a magyar nyelvtudományról adott nagy körkép, amelynek időbeli tengelye a jelen, visszafelé megnyújtva jó 30 évvel egészen a felszabadulásig, de kiterjesztve a jövő felé is. A jelent TEMESI MIHÁLY személyes nézőpontja, a főbb kérdésekkel kapcsolatban kifejtett álláspontja, saját mércéje és kritikája képviseli. A múlt, mégpedig a közelmúlt áttekintése egyúttal egy generáció tudományos törekvéseinek és eredményeinek a számbavétele: a saját múltjának a felmérése és annak a generációénak, amely a felszabadulás után lépett színre és fokozatosan vezető tényezőjévé vált a tudományos életnek e tudományszakon belül Magyarországon, s mely most már fokozatosan átadja helyét frissebb erőknek. TEMESI munkájának műfaji megjelölése nem egyszerű, mert noha elsősorban tudománytörténet, mégsem csak az, és amennyiben az, nem egészen az. Nem csak az, mert — mint már említettem —, az egyes tudományterületeknek az áttekintése mellett saját nézeteit, elméletét is ismerteti, nagyobb mértékben, mint amit egy pusztán tudománytörténet megkívánna. És mint tudománytörténet nem teljes egész, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy én a tudománytörténetet felfogom. Véleményem szerint ugyanis bármely korszaknak, beleértve a közelmúltat is, a magyar tudománytörténetét csak úgy lehet teljesértékűen megírni, ha külföldi hatásokat, törekvéseket, divatokat is számba veszünk, sőt ezekbe ágyazottan, ezekhez mérve vázoljuk fel a hazai törekvéseket, felfedve azokat a szálakat, amelyek a magyar tudományt a nemzetközi tudomány állásához kötik, azokat a vonásokat, amelyek a külföldi képletnek ellentmondanak, vagy amelyek függetlenek, sajátosan hazai jellemzőknek bizonyulnak. E hiányok azonban csak azt jelentik, hogy egy ilyen tudománytörténet megírása még várat magára, de lényegesen nem csökkentik e munka értékét, amely kétségkívül jelentős funkciót tölt be egyrészt a tudomány területén, másrészt az anyanyelvi oktatásügyben.

3. Vegyük először a könyv tudományos jelentőségét. Mindezideig még senki sem vállalkozott arra, hogy a kortársi tudományos eredményeket, törekvéseket egészében áttekintse, kritikailag felmérje, értékelje. Ez kényes feladat, nemcsak nagy áttekintést és sokoldalúságot, nagy olvasottságot s bibliográfiai elmélyülést kíván, hanem egy magasabbrendű nézőpont kialakítását és lehető objektivitást, valamint erkölcsi határozottságot és bátorságot is. E tulajdonságok hiányában egy ilyen tárgyú könyv megírása ellentmondást vált ki és ellenségeket szerez. Nos, TEMESI MIHÁLY — véleményem szerint — az említett tulajdonságok birtokában jól megoldotta feladatát. Nem egy csoportnak a szemléletét tükrözteti egyoldalúan, nem vádolható részrehajlással. Az a kép, amit az elmúlt évtizedek nyelvészetéről fest, tárgyilag, tematikailag is teljes, mindenre kiterjedő, és személyileg is jó áttekintést nyújt. Felhasználja a szinte lemeríthetetlen nagyságú bibliográfiát, de a szükséges szelekció miatt természetesen nem sorolhat fel minden cikket, mint ahogy azt a MNy. az egyes tudományterületeket időnként áttekintő bibliográfiai cikksorozatával tette. Éppen szelektáló, a lényegyet kiemelő jellege miatt igen nagy szolgálatot tesz a könyv a nyelvészeti oktatásnak és az ismeretterjesztésnek. Ez a második funkciója. Az egyetemek és főiskolák magyar szakos tanárjelöltjeinek a számára egyedül ad áttekintést a mai magyar nyelvtudomány egészéről, munkálatairól, személyi állományáról, eredményeiről. Nélkülözhetetlen oktatási segédkönyvnek tartom.

4. Ha TEMESI MIHÁLY könyve mögött a létrehozó személyi tulajdonságokat keressük és magyarázatot akarunk kapni a könyv jellegére, akkor tudnunk kell, hogy a szerző a felsőoktatás egyik kiemelkedő képviselője. Ez adja a kulcsot ahhoz, hogy a munkát át- meg átszövi a gyakorlati szempont, az alkalmazott nyelvészet értékelése, különösen pedig a nyelvoktatás és elsősorban az anyanyelvi oktatás és nevelés méltatása. Talán az oktatás kérdéseinek az ismertetése közben lép ki a legerősebben a múltból és fordul a jövő felé, talán itt domborodik ki leginkább a könyv bíráló szelleme és itt kör-

vonalazódnak leginkább a szerző egyéni nézetei. A gyakorlat emberének az állandó jelenléte mellett azonban ugyanakkor az elmélet emberét is folyton alkalmunk van megtapasztalni. TEMESI MIHÁLY a nyelvészet elméleti kérdései iránt is fogékony, amit legkézenfekvőbben bizonyít a könyv problémagazdagsága. Már a könyv első húsz lapján annyi problémát vettet észre, hogy külön értekezést lehetne írni e bevezető fejezetről. A tudomány lényegét a probléma adja, s a könyv problémafelvétő, gondolkodási folyamatot tükröző, vitaszellemet ébren tartó, dinamikus jellege miatt is, sőt talán elsősorban emiatt jó nevelő eszköz a tudósképzésben és a tanárképzésben. Dinamikus szemléletével függ össze a könyv jövőre irányultsága, nemcsak a valónak, a történetnek, hanem a kellőnek, a kívánatosnak is állandó figyelembevétele. Ez is az a pont, ami a szorosabb értelemben vett tudománytörténetnek a túllépését jelenti, és a pedagógus szemlélet folytonos jelenlétére utal. TEMESI MIHÁLYT még a nyelvészeti kutatásról vallott nézeteiben is a pozitív ráhatás szándéka, végeredményben pedagógiai szempont irányítja.

5. A következőkben a TEMESI könyvére általában jellemző néhány sajátosságról, mégpedig a) a szerző szemléletmódjáról, b) pozitív, értékelő eljárásomódjáról és c) negatív, bíráló magatartásáról lesz szó.

a) TEMESI MIHÁLY szemléletmódját, amely az egyes témákon belül megnyilvánuló értékelő állásfoglalását megszabja, a legtömörebben a könyv fülén olvasható szövegrésszel lehet jellemezni. Itt ez olvasható: „A szerző a hagyományos nyelvészet neveltjeként kezdte pályáját, de a nyelvtudományban végbement elméleti megújulás nem hagyta érintetlenül, és jelentősen módosította a nyelv lényegéről, tényeiről és jelenségeiről vallott felfogását, kutatási eljárásait.” Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetértünk. Az egész könyvön keresztül elejétől végig érvényesül ez a haladó, de mondhatjuk mérsékeltlen haladó szemléletmód, amely értékelni tudja mind a hagyományt, mind az újabb fejlődés eredményeit. A hagyomány megbecsülését mutatja a hagyományos úton, hagyományos módszerrel létrejött eredmények felsorakoztatása és méltatása, amelyekben — mivel a magyar nyelvtudomány is állandóan mozgásban volt és van — a folytonos megújulásra való törekvést is észreveszi. Az újabb törekvések iránti érzéket pedig elsősorban a nyelvtudomány, a nyelvleírás, a nyelvjáráskutatás és a nyelvoktatás módszereinek a bemutatásában tapasztalhatjuk. Ezek azok a területek, amelyekkel saját kutatási múltja is legszorosabban összefüzi. Ezekről alább még fogunk szólni. Szemléletmódjának talán legkiemelkedőbb jellemzői közé tartoznak a következők, tézisszámba vehető megállapításai: 1. A szinkroniában is van mozgás; 2. A nyelvtörténet több, mint pusztán diakronia; 3. Mind a nyelvtörténetben, mind a nyelvjáráskutatásban érvényesülnie kell a tipológiai szempontnak. Ezek a tézisek ma már általánosan érvényesülnek a magyarországi kutatásokban, a szerző azonban megrajzolja az e felé haladó utat, amelyben egyes nyelvészeknek kiemelkedő szerepük volt.

b) A szerző szemléletéből fakadnak azok a pozitívan méltató, értékelő részek, amelyek egy-egy munkálathoz kapcsolódnak. Se szeri se száma az ilyen értékeléseknek. Hogy csak egyet említsék, például köztudomású, hogy az Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. kötetét szinte ronggyá olvasták, de csak itt, TEMESI könyvében található megfelelő értékelése e munkának. Se a MNy., se a NyK., se a Nyr. nem ismertette a kötetet. Ellenben szép ismertetésben részesült a szomszéd országokban.

c) A negatív értékelő kritikára is számos helyet sorakoztathatnánk föl TEMESI munkájából. Itt is meglegszünk egyetlen példára való utalással. Arra a részletre gondolunk, amelyben TEMESI a hagyományos és az ún. posztklasszikus nyelvleírás hiányosságait sorolja fel (25–6.). Ezek a kritikai megjegyzések igen figyelemreméltóak volnának a mai grammatikairás többféle útját kereső kísérleti stádiumban.

6. Egy ilyenfajta, a nyelvtudomány minden területét átfogó munkában, mint amilyen TEMESIÉ, természetesen talál az ember olyasmis is, amivel nem ért egyet. Meg kell állapítanom azonban, hogy aránylag kevés az ilyen rész, s az sem jellemző az egész műre, s e részletek is nem annyira érdemileg érintik tudományunkat, hanem vagy arra vonatkoznak, hogy valami a kutatások történetében elkerülte a szerző figyelmét, vagy terminológiai kérdések.

a) Talán az egyetlen lényeges grammatikaelméleti kérdés, amelyben TEMESI álláspontját szükségtelenül hagyományosnak tartom, a nyelvi kifejezőeszközök fő típusainak a hang, szó, mondat hármasságában való megjelölése (82. l. stb.). A hang, szó, mondat hármasságának a klasszikus ókorból származó öröksége onnan ered, hogy a helyesírást, a szöveg leírt képét vették a nyelvi egységek tagolásának alapjául: e három egységnek három vizuális egység felel meg: a betű, az egybeírt betűk (a szó), és a nagy kezdőbetűvel és ponttal (esetleg más írásjellel) elhatárolt és így egybefűzött szavak, a mondat. Tudjuk azonban, hogy egység a legkisebb jelentéssel bíró egység, a morféma is. Sőt a morféma státusa világosabb, mint a szóé, azaz a morféma könnyebben definiálható. Azt is tudjuk, hogy a szó-táron kívül a morfémátár fogalma és gyakorlati szükségessége is vitathatatlan.

b) A tövéghangzó, előhangzó, kötőhangzó felfogásában a szerző figyelmét elkerülte, hogy van olyan felfogás is, amely szerint mind szinkrón, mind diakrón szempontból célszerűbb úgy felfogni,

hogy a kérdéses hang bizonyos alakutokban inkább a tőhöz, bizonyos alakutokban meg inkább a toldalékhoz kapcsolódik, s ezért ennek a hangnak nem egységes a státusa. E kettség nemcsak szinkrón szempontból észlelhető, hanem történeti szempontból is differenciált felfogást tesz lehetővé, azaz lehetséges, hogy egyes kötőhangzókat korábban a tőhöz, később pedig a toldalékhoz kapcsolhassunk. Nem akarok itt természetesen egy elméleti kérdést vitatni, de a tudománytörténeti tényt szerintem rögzíteni kellett volna.

c) Hasonlóan egy már a szakirodalomba bekerült felfogásnak a mellőzését látom a szófaji kérdés tárgyalásakor. A *szófaváltás* műszó és fogalom a szakirodalomban nem egyszerűen a képzők szófaj—változtató szerepével azonos, ahogy azt TEMESI tárgyalja (129), hanem csak azon szófaváltoztató képzőkre vonatkozik, amelyek nem változtatják meg a szótó bővítményfelvevő képességét, s ilyen szempontból a ragokéhoz hasonló funkciójuk van: párhuzam van tehát a *fán ül : fán ülő*, a *kék sapka : kék sapkás* képző nélküli és képzett szós változatok között egyrészt, másrészt a *nagy asztal : nagy asztalnál* és a *fehér ruha : fehér ruhát* ragtalan és ragos változatok között. A szófaváltó képzőknek, akár a ragoknak tehát szintaktikai szerepük is van. Ez a szófaváltásnak egy új fogalma, amely elkerülte a szerző figyelmét. A szintaxisban és a képzőfunkció értelmezésében e kérdésnek döntő szerepe van.

d) Csúpn terminológiai kérdés az, hogy a megelőző nemzedék vagy nemzedékek grammatikai felfogását hogyan nevezzük, hagyományosnak vagy klasszikusnak. Újabban divatba jött a *klasszikus* szó használata. Olyan értelmezését is hallottam a klasszikus grammatikának, amely szerint ez az akadémiai nyelvtant jelentené. Mióta ez a szóhasználat divatba jött egyes szakembereknél, mindig tiltakoztam ellene, mert a *klasszikus* szó jelentésének egy helytelen használatát láttam benne. Tudományosan ennek a szóhasználatnak a jogosságát soha nem vitatták meg, e nélkül dobták a nagyközönség elé. Nem igaz az tudománytörténetileg, hogy az akadémiai nyelvtan, vagy akár egy XIX. századi magyar nyelvtan klasszikusabb alapozású volna, mint mondjuk az ugyancsak XIX. századi eredetre, lényegileg pedig a középkorra visszavezethető függőségi nyelvtan, vagy a BLOOMFIELDRÁ vagy lényegileg ugyancsak a középkorra visszamenő közvetlen összetevős nyelvtan vagy akár a hagyományos, vagy ha úgy tetszik a klasszikus alapfogalmakkal dolgozó és lényegileg a XVII. századra visszavezethető transzformációs nyelvtan. De TEMESI csak a jelenlegi részleges közszokásnak tesz eleget, amikor grammatikáinkkal kapcsolatban a „klasszikus” szót, többnyire a „hagyományos” szó után nem egyszer zárójelben használja, mert a könyvnek egy részlete világosan tanúsítja, hogy TEMESI e szóhasználattal tulajdonképpen nem ért egyet. Az anyanyelvi oktatásról szólva a könyv vége felé ugyanis azt írja: „Anyanyelvi képzésünk anyagának értékelésére törekedve világosan kell látnunk, hogy az eddigi tantervek alapján általában azt a hagyományos nyelvtant oktattuk, amely anyanyelvünk ma már klasszikusnak mondott bemutatásával a századforduló nyelvtanírójára támaszkodott ...” (A kiemelések tőlem, K. S.). Meggyőződése, hogy a *klasszikus* szónak a mai vagy közelmúltbeli grammatikával kapcsolatos használata nyelvtudományi közéletünknek szociálpszichológiai mélystruktúrájával függ össze. Ebben a kérdésben is úgy látszik TEMESI MIHÁLY-lal értek egyet a lényegben.

e) TEMESI MIHÁLY sokszor használja könyvében a nyelvelírás általa kívánatosnak tartott irányával kapcsolatban a *kreatív* jelzőt. Biztos, hogy kreativitáson a jelzett helyeken *produktivitást* ért, amely a nyelvnek azt az univerzális sajátosságát jelenti, hogy véges számú szabályokkal végtelen számú mondat alkotását teszi lehetővé. Korábban a generatív nyelvtani szakirodalomban, természetesen először külföldön, aztán nálunk is szerették használni a *kreatív* jelzőt, és a *kreativitás* főnevet. Ma már azonban világossá vált, hogy a generatív nyelvtani szabályok produktivitási szabályok, s ezeket nem szabad összetévesztetni a beszédben megmutatkozó kreativitási lehetőséggel, azaz új szabályok, szótári egységek létrehozásának a lehetőségével, amellyel mindig túlhaladjuk a jelen pillanatig érvényes grammatikát. Kreativitásra is lehet nevelni, de ez nem egy adott grammatikaoktatás szabályrendszerén belül lehetséges.

f) TEMESI MIHÁLY sokszor említi a *szerkezeti - műveleti* nyelvtan kifejezést annak a nyelvtantípusnak a megnevezésére, amelyet a tudományos leírásban is, az oktatásban is a legmegfelelőbbnek tart (24. 183, 281). A könyv szerkezeti felépítésében nem a legjobb, hogy noha már a könyv elején beszél a működtetési szabályrendszeréről (24), szerkezeti, műveleti grammatikáról (25), műveleti, újraalkotó anyanyelvi készségről (57), műveleti szabályokról (119), e nyelvtantípus részletesebb kifejtése csak a könyv vége felé (183, 281) található meg. Magának ennek a szerkezeti-műveleti nyelvtannak a pontos körvonalazása sem egyértelműen és határozottan található meg a könyvben, legalábbis nem olyan világosan, mint FÜLEI SZÁNTÓ és MIHÁLYI JÓZSEF Magyar nyelvkönyv című művében (5). Azt is kétségesnek lehet tartani, hogy ez a szerkezeti-műveleti nyelvtan, mely FÜLEINél a gyakorló nyelvkönyv céljait szolgálja, egy tudományos nyelvtan szükségleteit kielégíti-e. TEMESI MIHÁLY ugyanis a hagyományos jellegű, de haladóbb szellemű nyelvtan típusát a szocio- és pszicholingvisztikai területekre is figyelő szerkezeti-műveleti nyelvtanban jelöli meg (24).

g) Végül megemlítem, hogy az igen alapos bibliográfiai utalásban a finn-ugor kongresszusok magyar nyelvészeti anyagát nem találom, pedig ebben van jócskán magyar nyelven közölt közlemény is. Viszont öröndetes, hogy a szomszédos országok magyar nyelvészetét feldolgozta a szerző.

7. Már említettem, hogy TEMESI könyvében olyan gazdag problematika található, hogy az első húsz laphoz kapcsolódva egy külön értekezést lehetne írni. De ezt el lehetne mondani a könyv minden részletéről. TEMESI MIHÁLY dolgozata koncepciózus elképzeléseivel, sőt magának a nyelvtudomány legújabb történetének a fejezetekre osztásával, az ebben megvalósuló rendszerezésével külön tudományos teljesítmény, amellyel a nyelvészet és a nyelvoktatás ügyét előbbrevítte. S hogy milyen nehéz ennek a dinamikusan fejlődő tudománynak a sorsát nyomon követni, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a könyv lezárása után 1977—78 óta egész tudományterületek indultak nagyléptű újabb fejlődésnek: a szövegtan, a történeti grammatika, a stilisztika, a nyelvművelés, a névtan, a gyermeknyelv kutatása, amely területeken már most is nehezen tudja az ilyen történeti áttekintés a lemaradást behozni. TEMESI munkája után mindenesetre könnyebb lesz pótolni a lemaradottakat.

Károly Sándor